

David J. Harper

Magyarázzuk a szegénységet: a véleményről a diskurzuszig*

Már két évtizede, hogy Feaginnek az amerikai szegénység értelmezéseit kutató klasszikussá vált tanulmánya (1972) szolgál útmutatóul a szegénységre adott magyarázatok vizsgálatában. Ez alatt az idő alatt a szegénységmagyarázatokkal foglalkozó irodalomban az attribúciós paradigma érvényesült, amely az egyének megkérdezésével igyekszik rekonstruálni azt, hogy egy adott társadalomban mit tekintenek a szegénység okának. E tanulmány arra hivatott rámutatni, hogy ez az uralkodó megközelítés egyrészt korlátozza a kutatás során feltehető kérdések körét, másrészt kudarcot vall abban, hogy a szegénység leküzdésére szolgáló társadalmi és politikai cselekvés számára használható magyarázatokkal szolgáljon. Az alábbiakban csak egy rövid áttekintést nyújtunk e megközelítés irodalmáról, mivel e témában már több hasznos összefoglalás jelent meg (Furnham [1988]; Furnham–Lewis [1986]).

A kutatás általános kontextusa: a szegénység okainak tulajdonított egyéni magyarázatok vizsgálata

Feagin 1972-ben 1017 amerikaiat kérdezett meg a szegénység lehetséges okairól. A válaszokat a következőképpen kategorizálta: individualista (a nyomorért a szegények hozzáállása a felelős), fatalista (a szegénység oka a véletlennek vagy a sorsnak tudható be), vagy strukturalista (az ok a társadalomban keresendő). Az elmúlt húsz évben számos más országban is végeztek hasonló kutatásokat: Ausztráliában (Feather [1974]), Barbadoson és Dominikán (Payne–Furnham [1985]), Kanadában (Lamarche–Tougas [1979]), Indiában (Panday et al. [1982]; Sinha–Jain–Pandey [1980]; Singh–Vasudeva [1977]), és az Egyesült Királyságban (Furnham [1982]). A Gallup Intézet 1992-ben megjelentette több olyan közvélemény-kutatás eredményét, amely az egyesült királyságbeli szegénység okairól tett fel kérdéseket. A válaszadók nagy része a környezetre (a „körülményekre”) és nem az egyéni tényezőkre (az „erőfeszítésre”) hárította a felelősséget (52%, illetve 12%). Az utóbbi években az individualista válaszok aránya ugyan csökkent, ám a megkérdezettek 34%-a vallotta, hogy a szegénység okai mind az egyéni mind a környezeti elemekben keresendők. Ez a Gallup által végzett közvé-

* A tanulmány *Accounting for Poverty: From Attribution to Discourse* címmel jelent meg 1996-ban a *Journal of Community & Applied Social Psychology* 6. évfolyamában (249–265. o.). A szerző köszönettel tartozik Andy Cullennek és Dom Crowley-nek a sok hasznos beszélgetésért, amelyet a témában folytattak. Charles Antaki, Ian Parker, Steve Reicher és egy anonim lektor fontos megjegyzésekkel látták el a tanulmány egy korábbi változatát. A magyar fordítást Boda Zsolt vetette egybe az eredetivel.

lemény-kutatás kimutatta, hogy 1992-ben kevesebben okolták az egyéneket, mint 1977-ben, amikor is az Európai Közösség Bizottsága (EEC) végzett hasonló felmérést. Az 1977-es adatok alapján az Európai Közösség országaihoz viszonyítva az Egyesült Királyságban bizonyult a legmagasabbnak azok aránya, akik a „lustaságnak és az akarat hiányának” tulajdonították a nincstelenséget (43% az Európai Közösség 25%-os átlagához képest). Ugyanennek a tanulmánynak az alapján, az Egyesült Királyságban az átlag alatt volt azoknak a száma, akik a szociális igazságtalanságnak és a sorsnak tudják be a szegénységet és megközelítette az átlagot azok aránya, akik a „modern világ fejlődését” okolják. Egy 1994-es, szintén a Gallup által végzett áttekintés szerint az emberek 15%-a hiszi, hogy a nincstelenség oka az egyéni faktorokban rejtőzik, míg 42% a magyarázatot a „szociális egyenlőtlenségben” vélte felfedezni az Egyesült Királyságban.

A kutatások alapján a szegénységre adott magyarázatokat a változók széles skálája befolyásolja, beleértve a politikai preferenciákat (EEC jelentés [1977]; Furnham [1982]; Griffin–Oshenebasakyi [1993]; Pandey et al. [1982]; Zucker–Weiner [1993]); a nemzeti hovatartozást (EEC jelentés [1977]; Feather [1974]; Lamarche–Tougas [1979]; Payne–Furnham [1985]) és a jövedelmet (Feagin [1972]; Feather [1974]; Singh–Vasudeva [1977]; Sinha–Jain–Pandey [1980]).

Egészében véve, ezek a kutatások arra irányultak, hogy az emberek véleményét a hazai és nem pedig a külföldi szegénység okairól kérdezzék. Azonban három, a közelmúltban a fejlett országok lakosságának körében végzett vizsgálat az úgynevezett harmadik világbeliek¹ helyzetének megítélésére irányult. Furnham és Gunter (1989) azt vizsgálták, hogy a brit serdülők hogyan látják a fejlődő országokat és azt tapasztalták, hogy többségük ezen országokat a kedvezőtlen klimatikus viszonyok, a magas népesedési ráták, a labilis kormányzatok és egy gazdag kisebbség általi kizsákmányolás hazájának tekintik. A kisebbség vélte úgy, hogy ezeket az országokat kizsákmányolják a fejlett államok és hogy a múltbeli gyarmatosítás visszafogta a fejlődést. A felmérést végző kutatók feljegyezték a korhoz és a nemhez kötődő véleménykülönbségeket, de más változót nem tüntettek fel.

Harper és társai (1990) egy, a Feagin által 1972-ben használt kérdőívhez hasonlatos tanulmányban a Harmadik Világbeli Szegénység Okait Kutató Kérdőívre (Causes of Third World Poverty Questionnaire – CTWPQ) adott válaszok faktorstruktúráját és az Igazságos Világ Skálájához (Just World Scale) való viszonyát vizsgálták. Az Igazságos Világ Skálája (Rubin–Pelau

¹ A „fejlett országok” és a „harmadik világ” természetesen nem hátrányos megkülönböztetést jelölő kifejezések, és elterjedt használatuk folytán közérthetőek. Az „északi” és a „déli” jelzőket is használom, hogy utalhassak az északi félteke gazdag és a déli félteke szegényebb országaira.

[1975]) azt méri, hogy a megkérdezett mennyire ragaszkodik a világ igazságosságába vetett hitéhez. Harper és társai (1990) arra a következtetésre jutott, hogy a szegénység leggyakoribb okaiként a harmadik világbeli kormányok hatékonytalanságát, a más országok általi kizsákmányolást és a klimatikus viszonyokat nevezték meg. A faktoranalízis eredményei a következő négy, Feaginéhez hasonló (1972) faktort mutatták ki: „a szegények hibázatása”; „a harmadik világ kormányzatainak vádolása”; „a természeti környezet okolása” és „a kizsákmányolás felelőssége”. A CTWPQ „a szegények hibázatása” és a „a harmadik világ kormányzatainak vádolása” faktorai és az Igazságos Világ Skálájának „egy igazságos világért” faktora (Rubin és Peplau [1975]) között jelentős összefüggést mutattak ki a kutatók. Az adatok újbóli elemzése kimutatta, hogy a „világ igazságos mivoltában” hívők jelentősen kevésbé hajlottak egyetérteni azzal, hogy a harmadik világbeli szegénység a más országok általi kizsákmányolásnak, a háborúnak vagy a világ gazdasági és pénzügyi rendszerének tudható be (Harper–Manasse [1992]).

Meglepő, hogy ezen empirikus irodalom milyen kis hányada kapcsolódik az igazságosság-elméletekhez (Cohen–Greenberg [1982] figyelemre méltó kivételt jelent) vagy azokhoz a teóriákhoz, melyek azt vizsgálják, hogy mi sarkallja az embereket arra, hogy ilyesfajta gondolatokat társítsanak a szegénységhez. Lerner érdemen alapuló igazságosság elmélete azon kevés teoretikus keretek közé tartozik, amelyek az empirikus kutatásban is elterjedtek (Lerner [1975], [1980]; Lerner–Lerner [1981]). Lerner azt állítja, hogy az igazságosság azon kapcsolat elismerésén alapszik, amely az ember sorsa és aközött létezik, „amihez joga van – amit megérdemel” (Lerner–Lerner [1981], 12. o.). Eszerint az emberek a tudatban előre kialakult percepció alapján vonnak párhuzamot a jutalom és az erény között, így még egy szerencse folytán elnyert jutalmat is megérdemelt ellenszolgáltatásként fognak fel, ami jól példázza az „alapvetően hibás tulajdonítás” (fundamental attribution error) esetét. Hasonlóképpen, azokra, akikkel szerencsétlenség történt, úgy tekintenek, mint akik ezt valahogyan kiérdemelték. Lerner azt állítja, hogy létezik egy mindent átható emberi igény arra, hogy higgyünk egy olyan igazságos világban, ahol az emberek azt kapják, amit megérdemelnek, és megérdemlik, amit kapnak. Az efféle hitet egy olyan stabil, szervezett információ-feldolgozó észlelési keret fenntartása motiválja, melyen keresztül a környezet könnyen értelmezhető. Ily módon annak értelmezése, hogy ki mit érdemel, „lényegi elemeként jelenik meg annak, ahogyan az emberek tapasztalataikat megszerezik és a környezetre reagálnak” (Lerner–Lerner [1981], 33. o.). Az „igazságos világ” elmélete az empirikus tanulmányok széles körét eredményezte, ám áttekintése során Furnham és Procter rámutatott, hogy a fogalom többdimenziós, valamint, hogy a világ nem egyszerűen csak igazságos és igazságtalan, hanem véletlenszerű elemekkel is tarkított.

Az attribúciós szegénységkutatás elméleti alkalmatlansága

Az utóbbi években az attribúciós paradigmát folyamatosan támadják. Számos szerző hívta fel a figyelmet több elméleti feltevés téves voltára e kutatásokkal kapcsolatban, köztük Parker (1989). Az alábbiakban négy olyan témára összpontosítok, amelyek jelen vannak az attribúciós elméletet és módszert bíráló legtöbb szerzőnél.

Individualizmus

A szegénységet magyarázó irodalom nagy részét a mindent átható individualizmus jellemzi. Az individualizmusnak számos változata létezik, azonban ezekben közös, hogy az egyént mint magyarázat adót tekintik az elemzés alapegységének, ami két következménnyel jár. Először is, azt feltételezi, hogy az egyének beszámolóí egységek és önmagukban következtetések, ami pedig elméletileg vitatható. Mint ahogy Schuman és Presser (1981) az írásos kérdőívekre vonatkozólag kifejtette, a kérdések megfogalmazásában és szöveggörnyezetében végrehajtott legapróbb változtatás is jelentős különbségekhez vezethet a válaszokban. Másodszor, a módszertani individualizmus azt is maga után vonja, hogy a szervezeti magyarázatokat nem elemzik, vagyis a potenciális kutatási anyag jelentős része kimarad az elemzésből, úgymint a kormányzati sajtójelentések, a miniszeri nyilatkozatok, a politikai nyilatkozatok, a multinacionális vállalatok éves jelentései stb. Sőt mi több, az „igazságos világ” irodalmában implicit jelenlévő politikai és etikai ideológiák (mint a konzervativizmus, a liberalizmus, a szocializmus, az egalitarizmus stb.) az attribúciós stílusra jellemző individualista koncepciókká redukálódtak (Furnham–Procter [1989]). Bizonyos értelemben azonban ez az individualizmus hamis, hiszen az elvont faktorok meghatározása érdekében a legtöbb kutatás csoportátlagot és nem egyéni pontértéket vet össze.

Stabilitás

Az attribúciós megközelítések egy másik hiányossága, hogy olyan alapvető magyarázó struktúrák létezését feltételezi, melyek időben és kontextusban változatlanok maradnak, és az eredményeket az absztrakt adatok korrelációjából vagy súlyozásából itélik meg. Ha a magyarázatok közötti összefüggések nem a kutatók elvárásai szerint alakulnak, az nem azért van, mert az elképzelt struktúrák hibásak, hanem mert a kutatásban résztvevők „képtelenek különbséget tenni közöttük” (Heaven [1994]). Ez a fajta változatosság gondot okoz a hagyományos attribúciós elméletet alkalmazó kutatóknak, akiknek komplex, többdimenziós magyarázati modelleket kell felállítaniuk vagy a kultúrák közötti érvényesség hiányát bizonygatniuk ahhoz, hogy magyarázatot találjanak az eredmények változatosságára (Furnham–Procter [1989]). Még az olyan kutatók mint Heaven (1994) vagy Muncer és Gillen (1995)

munkái is – melyek a magyarázatok komplexitását vizsgálják – egy alapvetően stabil absztrakt okozati hálózaton nyugszanak.

Konstruált jelleg

Az adatok és a faktorok kontextusból történő kiemelése és önmagában való vizsgálata jelenti a hagyományos kutatással kapcsolatban felmerülő harmadik nehézséget. Mint ahogy Heaven (1994) utalt rá, ez leegyszerűsíti azt a módot, ahogyan az emberek magyarázatokot adnak, mivel az okok gyakran összefüggenek. Furnham szerint, aki szakértője ennek az irodalomnak, a szegénységre adott magyarázatokot váltakozva használhatják a megkérdezettek különböző csoportjai, más-más szegény „célcsoportokkal” összefüggésben (Furnham [1982]). Azonban az emberek nemcsak más és más magyarázatokot adhatnak a különböző célcsoportokkal kapcsolatban, hanem ezeket eltérő kontextusokban is használhatják. A Harper és társai által végzett faktoranalízis kimutatta, hogy sok CTWPQ tétel, például azok, amelyek „természeti” okokkal állnak összefüggésben (mint a klíma), több faktoralis összefügg (lásd az 1. táblázatot). Míg ez egyszerűen azt sugallhatja, hogy ezek a tételek nem különülnek el egymástól a faktorok mentén, én úgy vélem, hogy a szegénység „természeti” magyarázata eléggé rugalmas ahhoz, hogy együtt használják az áldozatot vádló vagy más típusú magyarázatokkal.

A magyarázatok hatásainak elhanyagolása

Az attribúciós szegénységkutatás utolsó problémája az azzal kapcsolatos kíváncsiság megdöbbenő hiánya, hogy milyen hatásai és szerepei lehetnek az efféle magyarázatoknak. A legtöbb tanulmány talál összefüggést a demográfiai tényezők és az egyéni magyarázatok között, de ennél tovább nem igazán megy. Lerner (1980) beszámolója motivációs és jórészt individualista, mivel a viszonylag egyértelmű racionális és nem-racionális motivációs stratégiák szűk sorára épül. Mint ahogyan azt többen megjegyezték, ezekből a beszámolókból a világszemléletünket strukturáló ideológiák szerepének világos megértése hiányzik, hiszen a magyarázatoknak ideológiai hatásai vannak.

Azáltal, hogy nem vesz figyelembe ilyen nehézségeket, a szegénység értelmezésének hagyományos attribúciós kutatása elméletileg és módszertanilag konzervatívnak és egyben sikertelennek minősíthető, mivel nem képes olyan eredményekkel szolgálni, amelyek hasznosak lehetnének a szegénység elleni politikai és szociális cselekvésben. Egyesek megkérdőjelezhetik a magán-személyek magyarázatait húsz éve górcső alá vevő kutatások hasznosságát, hiszen az egyének nincsenek befolyással a világ gazdasági forrásaira – eltekintve a kormányzatokkal és a multinacionális vállalatokkal. Ebben a tekintetben az attribúciós kutatás ironikus módon „alapvető tulajdonítási hi-

A szegénység létezésének oka a harmadik világ országában: ^a	Átlag	Standard eltérés
1. Az embereknek ezekben az országokban túl sok gyerekük van.	3,20	1,25
2. A sors. ¹	2,32	1,01
3. A kormányzataik korruptak. ²	3,64	0,94
4. A regionális éghajlat.	3,76	0,92
5. A kormányzataik nem hatékonyak. ²	3,82	0,82
6. Az emberek lustasága és az akarat hiánya ezen országokban. ¹	2,18	1,02
7. A föld nem alkalmas a művelésre. ³	3,42	1,02
8. Más országok kizsákmányolják a harmadik világot. ⁴	3,81	1,16
9. A harmadik világ országait érintő betegségek.	3,56	0,96
10. A kormányzataik túl sokat költenek fegyverekre. ²	3,64	1,04
11. A háborúk.	3,60	0,96
12. A világgazdaság és a bankrendszer a szegényeket sújtja. ⁴	3,57	1,11
13. A kártevők tönkreteszik a termést.	3,64	0,78
14. Ezekben az országokban az emberek nem tesznek erőfeszítést a fejlődés érdekében. ¹	2,55	1,09
15. Az ottani emberek intelligenciájának hiánya. ¹	2,85	1,26
16. Az erőforrásokkal való gazdálkodás nehézségei. ¹	3,09	1,15
17. Az emberek nem hajlandók megváltoztatni a régi szokásokat. ¹	3,24	1,00
18. Az emberi képességek hiánya ezekben az országokban. ¹	2,41	1,13

^a Erősen egyetért=5, nagyon nem ért egyet=1

¹ Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „szegények hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

² Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „harmadik világbeli kormányzatok hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

³ Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „természet hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

⁴ Tételek, melyek kizárólag és szignifikánsan a „kizsákmányolás hibáztatása” faktorhoz tartoznak.

1. táblázat A Harmadik Világbeli Szegénység Okait Kutató Kérdőív (CTWPQ) átlagai és standard eltérései (az adatokat lásd Harper et al. [1990])

bát” vétett, amikor is az egyének magyarázataira összpontosított. Milyen pszichológiai megközelítés lenne képes elkerülni ezeket a problémákat? A továbbiakban arra igyekszem rámutatni, hogy a diskurzusok vizsgálata segítségével nyújt ehhez.

A diskurzív megközelítésről

A retorikai pszichológia és a diskurzuselemzés legutóbbi kutatásai azt sugallják, hogy a beszéd bizonyos funkciók betöltésére irányul, annak ellenére, hogy ez nem feltétlenül megtervezett vagy szándékos folyamat (Potter–Edwards–Wetherell [1993]). A beszéd vizsgálata során absztrakt diskurzusokat (Parker [1992a]) vagy „értelmező mátrixokat” (Potter–Wetherell [1987]) lehet felfedezni. Edwards és Potter leírtak egy sor olyan módot, amelyek során a beszélők retorikai stratégiák segítségével a tényszerűség fényében tüntetik fel közlendőjüket – gyakran akkor, amikor nézeteltérés merül fel a tényekkel kapcsolatban vagy amikor a beszélő érdekelt a következményekben. A beszélők által pozicionálják önmagukat és másokat, hogy ezeket a

diskurzusokat taktikailag használják (annak ellenére, hogy, ismétlem, ez nem feltétlenül szándékos folyamat), és maguk is meghatározottakká válnak ugyanezen diskurzusok által, mivel némely nyelvi eszköz korlátozza azon dolgok körét, amelyek kimondhatók.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy nincs egységes diszkurzív megközelítés, és széles nézőpontbeli eltérések vannak olyan központi kérdések megítélésében, mint a diskurzusok realitása vagy ideológiai funkcióik és hatásai. Mint ahogy azt Burnman és Parker (1993) valamint Parker (1992a) kifejtette, a realitás központi kérdés, mivel a hatalmi viszonyoknak valós hatása van az emberekre. Egy kritikai realista hozzáállás, mint amilyen a fent említett szerzőké, a realitást az intézményes hatalmi viszonyok területének tekinti, nem pedig egy önállóan létező objektív koncepciónak. Ezzel ellentétben, Edwards és Potter (1992) nem a realitásra, hanem inkább arra összpontosítanak, hogy a különböző szövegek miként tüntetik fel magukat reálisnak. Curt (1994) viszont kételkedését fejezi ki a valóság egymással vetélkedő leírását nyújtó szövegek kívánatosságát illetően, és hangsúlyozza a kritikai politextualitás szükséges voltát. Parker kifejti, hogy a diskurzus-elemzés nem feltétlenül teszi lehetővé a diskurzus ideológiai hatásainak vizsgálatát, habár azt kellene tennie. Állítása szerint az ideológiát nem mint hitrendszert vagy mint „valamit, ami nem igaz” kellene értelmezni, hanem mint a kapcsolatok és következmények leírását. Potter és társai az ellen a számukra tendenciának látszó jelenség ellen emelik fel a szavukat, amelyik a diskurzusokat ideológiai tárgyként kezeli, mivel véleményük szerint ez a specifikus kontextusok használatának variációs képességét hagyja figyelmen kívül. Ezt a szempontot Wetherel és Potter (1992) fejti ki bővebben, amikor hangsúlyozzák, hogy nem önmagában csak az ideológiákra kell összpontosítani, hanem az ideológia megvalósítására és hatására egyaránt. Az alábbiakban néhány szegénységmagyarázat diskurzusának ideológiai hatásaira fogok koncentrálni. A célom nem az, hogy kognitív vagy célirányos beszámolót nyújtsak a szegénységmagyarázatokról, hanem hogy leírjam a magyarázatok azon hatásait, amelyek, állításom szerint, bizonyos ideológiai érdekeket szolgálnak. Ebből a szempontból az álláspontom közelebb áll a kritikai realizmushoz, mint mondjuk Edwardshoz és Potterhez (1992).

Az érdek és a beszéd közötti kapcsolat a diszkurzív pszichológia egyik központi témája (Edwards–Potter [1992]) annyiban, amennyiben az *„érdekeltség és az érdek említése mint retorikai stratégia értendő és nem pedig mint a retorikai eljárásokra vonatkozó motivációs magyarázat”* (Madill–Doherty [1994], 269. o., kiemelés a szerzőktől). Az érdek fogalmát azonban én most más értelemben használom, hogy rámutathassak, bizonyos összefüggésben néhány magyarázat hatása egyéni/speciális ideológiai érdekeket clégít ki. Ez a szövegen való túllépést, a kutató részéről pedig politikai el-

kötelezettséget igényel (Burman [1991]; Burman–Parker [1993]; Parker [1992a]).

Elkerüli-e a diskurzuselemzés az attribúciós elmélethez társított problémákat? A diskurzuselemzők nem állítják, hogy az egyének önmagukban konzisztens beszámolót adnak, sőt, a diskurzus variációs tulajdonságában hisznek: az a feltevésük, hogy az emberek a különböző alkalmakkor körülményes magyarázatokkal szolgálnak (Potter–Wetherell [1987]). Edelman (1977) valamint Billig és társai (1988) úgy vélik, hogy az ilyen variációk jellemzőek a szegénységgel kapcsolatos beszédre. Az írásos közvéleménykutatások egyik hiányossága, hogy nem képesek a magyarázatok dinamikájának a vizsgálatára, hogy például kiderüljön, más és más alkalommal az emberek különböző magyarázatokat adnak-e. Az *1. táblázat*ból kiderül, hogy Harper és társai (1990) CTWPQ-jának néhány tétele, beleértve a közkedvelt „természeti” magyarázatokat is, nem támaszkodik kizárólagosan és szignifikánsan az egymástól független faktorokra. Ez azt sugallja, hogy bizonyos magyarázatok rugalmasan társíthatók másokkal. A kutatások azt is következetesen felfedik, hogy az emberek több, a szegénységre adott magyarázattal egyetértenek, és mivel így a magyarázatok számos forrása áll a rendelkezésükre, megválaszthatják, hogy mikor melyik forrásból merítenek (Marshall–Raabe [1993] metaforája). Billig és társai megjegyzik, hogy az emberek gyakran „*ellentétes értékeket hangsúlyoznak, mivel ugyanazok hiszik, hogy az államnak segítenie kell a szegényeket és hogy az állami segítség aláássa a szegények méltóságát*” ([1988], 41. o.). A diszkurzív elmélet képes értékelni az igazságossággal és a szegénységgel kapcsolatos magyarázatok komplexitását, hiszen az emberek nem nyilvánvalóan mindig a szegényeket hibáztatják a sorsukért, hanem más és más magyarázatokat fognak adni különböző alkalmakkor.

Edelman (1977) szerint a szegénység magyarázatának három módja van – ez megegyezik Feagin (1972) tipológiájával –, és a különböző magyarázatok létezése azt jelenti, hogy ezek rugalmasan használhatóak a szövegekben. Ebből a szempontból a hagyományos megközelítés néhány eredménye hasznos lehet, és az is elképzelhető, hogy a három átfogó szegénységmagyarázat állandó eredményei e magyarázatoknak a kultúrában érvényesülő dominanciájára utalnak. Tehát lehetőség nyílik a faktorelemzés, a diskurzuselemzés és a konstruktivista elmélet együttes használatára (lásd Curt [1994] ilyen jellegű kutatását a Q faktorelemzésről). Vagyis fontos figyelembe venni, hogy a szegénységmagyarázatok működő társadalmi konstrukciók, melyek használatkor változatos hatást fejtenek ki.

A diskurzuselemzés az egyén mint magyarázat adó és az intézmény mint magyarázat adó közötti mesterséges határ eltörlésében is segít. Az egyének és a kormányzatok bizonyos magyarázatokat hasonló módon használhatnak, hogy igazolják saját viselkedésüket. Az egyének mentesítve érezhetik ma-

gukat a jótékonyág alól, arra hivatkozva, hogy a kormány dolga a szegények segítése; hasonlóképpen, a kormányzat visszautasíthatja a más országoknak nyújtandó segítséget azzal az indokkal, hogy a harmadik világbeli kormányok korruptak vagy sikertelenek.

Edelman érdekes módon nem egyénekre alkalmazza az elemzését, hanem a kormányzatnak a szegénységgel kapcsolatos magyarázataira és intézkedéseire. Az egyéni és a kormányzati magyarázatok hatásainak felfedésekor derül ki, hogy ezek a szövegek mennyire döntően ideológiai és politikai jellegűek. Példának okáért Radley és Kennedy (1992) kimutatja, hogy az ideológia értelmezése miképpen segít fényt deríteni a társadalom különböző rétegei és az adományozás fogalma közötti kapcsolatra. Valószínű, hogy a különböző szegénységdiskurzusoknak más és más hatásai vannak. Ily módon egy individualista magyarázat igazolhatja a kormány gondoskodásának a hiányát, míg egy társadalmi magyarázat felmentheti az egyént a segítségnyújtás alól. A beszámolók várható hatásainak vizsgálatakor a politikailag elkötelezett diskurzuselemzések képesek számot adni a speciális ideológiai hatásokról, melyeket a különböző alkalmakkor elhangzott különféle magyarázatok keltenek. Természetesen észben kell tartani, hogy nemcsak az emberek alkalmaznak diskurzusokat, hanem valamennyire fordítva is igaz, hiszen a diskurzusok korlátozzák, kontextualizálják és meghatározzák az embereket. A domináns diskurzusokkal szembeni ellenállás jelei is láthatóak (Parker [1992a]).

A diszkurzív megközelítés következményei

A diszkurzív megközelítés alkalmazása azt jelenti, hogy a szegénységet magát is szociális konstrukciónak tekintjük. Ez nem jelenti a szegénység meglétének a tagadását (ezt még maga Derrida is elfogadja, lásd Derrida [1994]). Inkább kérdésfeltevésekre ösztönöz, hogy a szegénységet miképpen definiáljuk, hogyan írjuk le és milyen módon adunk róla magyarázatokat. Ezek politikai ügyek, és akárcsak a munkanélküliség meghatározása, a szegénység definíciója is vita tárgya a különböző pártokhoz tartozó politikusok, a társadalom tagjai, sőt még a szegények és a szakértők között is (Chambers [1995]). A hagyományos kutatás a „szegénységet” igyekezett egyszerű tényként kezelni, ám már a definíciójában benne rejlik néhány olyan implicit feltevés, amelynek ideológiai hatása van. Így a legszűkebb meghatározás, mely a szegénységet a nagyon alacsony jövedelemszinthez köti, azt sugallja, hogy alig van szegénység, míg egy tágabb definíció ellenkező hatással jár. A szegénység társadalmilag vitatott természete a magyarázatok területén válik csak igazán jelentőségteljessé, hiszen a kérdés az, hogy a szegények maguk okolhatók helyzetükért vagy a társadalom tehet róla. A különféle magyarázatok különböző politikákhoz és cselekvésekhez vezethetnek.

A magyarázatok értelmezése

Az eddigiekben azt állítottam, hogy a diszkurzív megközelítés használhatóbb módon értelmezi azt, ahogy az emberek magyarazzák a szegénységet. De ad-e a hagyományos beszámolóknál jobb választ arra, hogy az emberek miért használnak bizonyos magyarázatokot? Az alábbiakban a szegénységmagyarázatok két domináns értelmezésének, a perceptuális és az affektív megközelítésnek fogom néhány következményét felvázolni. A szokásos diszkurzuselmzési eljárásokkal szemben most nem specifikus szövegekre fogok koncentrálni, hanem inkább a diszkurzív fordulat elméleti, módszertani és empirikus lehetőségeit ismertetem.

Az időjárás és egyéb történetek – csak a hiteles tapasztaláson múlik? Gyakran az időjárást okolják a harmadik világbeli szegénységért (Furnham–Gunter [1989]; Harper et al. [1990]). Ennek egyik értelmezési lehetősége, hogy ez egyszerűen az emberek percepcióit tükrözi. White (1992) a természet rendjének általános értelmezéseit vizsgálta, és szerinte létezik egy olyan uralkodó értelmezés, amely a természetet lineáris, okozati hierarchiában képzelel el, antropomorf tulajdonságokkal. A hierarchia tetejét az időjárás és az emberi tevékenység foglalja el, azzal a feltevessel párosulva, hogy az itt elhelyezkedő tevékenységek a szabad akaratú egyenértékűek. Úgy tűnik fel, hogy ezen a szinten a világ természetes igazságossága érvényesül. A világ perceptualista értelmezése egy olyan viszonylag terméketlen vitához vezet, amely arról szól, hogy az emberek tapasztalása „őszinte” vagy „motivált”, valamint a média által befolyásolt-e. Egy másik vita témája lehetne az, hogy a szegénység egyáltalán az időjárásnak tudható-e be. Azonban, tekintet nélkül arra, hogy melyik beszámoló „igaz”² (és ennek megítélése az olvasó politikai elhivatottságától függ), a diszkurzív megközelítés inkább azt a kérdést teszi fel, hogy mi a következménye egy ilyen magyarázatnak? Nyilvánvaló, hogy az egyik következmény a kormány felmentése a felelősség alól, hiszen a szegénységet egyszerűen sorsszerűnek lehet tekinteni, ez pedig igazolja a tétlenséget. Az ilyen jellegű következmények számos kormányzati érdeket szolgálnak (például a tengerentúli segélyek költségvetésének minimalizálását).

Tükrözik-e a magyarázatok az érzelmi védekezéseket? Egy másik mód annak megértésére, hogy milyen fajta magyarázatokot adnak az emberek a szegénységgel kapcsolatban, az, hogy úgy tekintünk ezekre mint érzelmi rosszérzést kiváltó pszichológiai védekezésre. Sloan a következőket mond-

² Egyetérték Twose-zal, aki azt állítja, hogy Anglia tele épp olyan rossz mint a harmadik világ szélsőséges időjárása, azzal a különbséggel, hogy Anglia gazdaságilag felkészült a tél kivédésére, a harmadik világ országai ellenben gyakran nem (Twose [1984]). Solomon *Iniquat* szerint „az éhezés a politikáról szól és nem az időjárásról” (Oxlam [1983]).

ja: „[A harmadik világ] három- vagy négymilliárd olyan embertársunkból áll, akik olyan körülmények között fognak élni és meghalni, amelyeket kevés »modern« ember tolerálna néhány napnál vagy hétnél tovább. Talán ez az elképzelhetetlen különbség visz rá minket arra, hogy létezésüket szeparáltként, érinthetetlenként, sőt irrelevánsként éljük meg” (Sloan [1990], 2. o.).

Lerner (1980) számos olyan „racionális” és „nem-racionális” eljárást leírt, amelyek segítségével az emberek megpróbálták eloszlatni az „igazságos világ” képét veszélyeztető félelmeiket. Más kutatók is hitelt adtak ennek a nézetnek, hangoztatván, hogy az emberek különféle vilásképeket alkotnak, és hogy a legtöbb ember arra motivált, hogy meglehetősen valószerűtlen képet tartson fenn a „valóságról” (Taylor [1991]). Cohen számos olyan hasonló, az okkal és a felelősséggel kapcsolatos magyarázatra ható pszichológiai befolyásra hívta fel a figyelmet, amely az igazságosság kontextusában érvényesült, de úgy látszik, nem foglalt állást azzal kapcsolatban, ezek a hatások elsősorban kognitívak-e vagy affektívak, vagy mindkettő.

Mit nyújthat a diszkurzív megközelítés ebben az összefüggésben? Először is arra összpontosítana, hogy az ilyen értelmezéseknek milyen hatásai lehetnek. Radley és Kennedy (1992) például az érzelmeket egyszerűen egy másik fajta értelmezésnek tekinti, nem pedig alapvető okozati mechanizmusoknak. Szerinte néhány ember szánalomból adományoz, míg mások érzéseik *ellenére* teszik ezt, vagyis, az „érzések” nem vezetnek egyenesen cselekvéshez. Sőt mi több, az érzelemlről diszkurzív beszámoló is lehet adni (lásd például Stenner–Eccleston [1994]). Tulajdonképpen a „büntudatra” tekinthetünk úgy, mint ami a strukturális igazságtalanság és a méltányosság etikai ideológiájának összenérhetetlen diskurzusát hivatott összehangolni. Vagyis az „érzelmi védekezések” általánosabb szinten, és inkább retorikai erőforrásnak semmint magyarázatnak tekintendők.

A nem individualista kutatási területek vázlatos elemzése

Amellett, hogy a diskurzuselemzés egy másfajta módot kínál a szegénység-magyarázatok értelmezésére, egy teljesen új kutatási terület számára is megnyitja az utat, amelyet korábban talán „nem pszichológiai” jellegűként tartottak számon. Azáltal, hogy a diskurzusra összpontosítunk, lehetővé válik a kutatás számára, hogy áthidalja a tradicionális egyén/társadalom megkülönböztetést. A diskurzusok működésének vizsgálata során bizonyos szempontból lényegtelen, hogy az adott diskurzust egy egyén vagy egy transznacionális vállalat „produkálja”. Ily módon a kormányzati vagy a piaci retorika is az új kutatási területek részese lehet. Az alábbiakban rövid összefoglalást adok arról, hogy milyen segítséget nyújthat a diszkurzív megközelítés a harmadik világbeli szegénységgel kapcsolatos jótékonyági és médiadiskurzusok elemzéséhez. Most sem fogok specifikus szövegekre koncentrálni,

mivel a hely hiánya nem teszi lehetővé bizonyos szövegek részletes elemzését és egyidejűleg az általános elméleti érvelést. A hírmédia és a jótékonyági segélyszervezetek diskurzusai két olyan terület, ahol a szegénységgel összefüggő kérdéseket folyamatosan megvitatják, annak ellenére, hogy ezek viszonylag ritkán váltak pszichológiai kutatás tárgyává, inkább aszerint elemezték őket, hogy az egyének hogyan reagáltak a hirdetésekre (Eayrs–Ellis [1990]; Stockdale–Farr [1987]). Természetesen néhány diszkurzív elemzés is készült (Radley–Kennedy [1992]). Ez a két terület a nyilvánosság számára is a fő információforrást jelenti a szegénységről – a harmadik világról és a környezetről szóló híradásokat vizsgáló projekt (Third World and Environment Broadcasting Project) legutóbbi jelentésében kimutatta, hogy a britek 82%-a a televízióból mint elsődleges forrásból meríti az információit a harmadik világról (Christian Aid News [1995]). A hírmédia és a jótékonyági szervezetek a képek és a magyarázatok egyidejű használatával érnek el nagy hatást. Végül pedig, ezt a két területet nagymértékben befolyásolják a különböző érdekek, és így ezek is befolyással vannak a szegénységképre, amit reményeim szerint sikerül bizonyítanom.

Tudósítás a szegénységről

A sajtó, illetve a rádió- és a tv-adók (mint például a Comic Relief, a BBC adománygyűjtő vállalkozása) kevésbé összpontosítanak az Észak gazdagsága és a Dél szegénysége közötti összefüggésekre, inkább a szegény egyénekkel foglalkoznak, illetve az időjárást vagy a harmadik világ kormányzatainak korrupcióját és kevésbé hatékony működését taglalják. Úgy látszik, hogy néhány csatorna változik ebből a szempontból, ezt példazzák a közelmúltban a Comic Relief adásaiban látható riportok, amelyek valamennyire politikai összefüggésbe helyezték az éhínséget. Amikor azonban politikai témák vannak műsoron (mint az etiópiai háború), azt senki nem kérdezi meg, hogy a konfliktusban résztvevő feleket kik finanszírozzák és kik látják el fegyverekkel, vagy hogy mi vezetett a konfliktushoz. Ha mégis felvetődnek efféle kérdések, azok inkább a helyi politikát érintik, és nincsenek összefüggésben a fejlett országok szervezeteivel vagy kormányaival. Az efféle beállítások hatására az éhség olyan jelenséggé válik, amelyik csak úgy, gyakran hirtelen bekövetkezik, és nem áll kapcsolatban politikai folyamatokkal. A nyugati közönségnek ezért kevesebb kulturálisan elérhető magyarázat áll rendelkezésére a szegénységről. Milyen érdeket rejteneek tehát a média diskurzusai? Az adománygyűjtők egyik érdeke, hogy stabil bevételt biztosítsanak maguknak, amit akkor érnek el, ha elkerülik a „politikai” témákat. Ez különösen igaz a BBC esetében, amit állítólagos balos irányultsága miatt gyakran támad a brit jobboldal. Azonban ez nem magyaráz meg mindent, mivel arra is van bizonyíték, hogy a „hírtétek” és a „megrázó szórakoztatás” jelentős befolyással bírnak: egy újabb felmérés szerint a harma-

dik világgal kapcsolatban a televíziós hírek és az aktualitásokkal foglalkozó riportok 90%-a csak a konfliktusokról és a katasztrófákról szól (Christian Aid News [1995]).

Sorenson (1991) állítása szerint abban, ahogy a média a déli félteke szegénységét ábrázolja, felfedezhetők a politikai érdekek és az ideológiai befolyások. Az etiópiai éhínséggel foglalkozó média diskurzuselemzésekor Sorenson kimutatta, miként szolgálta számos szórakoztatóipari, média és politikai érdeket az a mód, ahogy az éhínséget ábrázolták és magyarázták. Egy lassan kibontakozó konfliktust például váratlanul és csak az élelemmel és az éhezéssel összefüggésben mutattak be. A riportok nem taglalták részleteiben a konfliktust és nem végeztek politikai elemzést sem. Sorenson egy ilyen beszámolót mint naturalizációt, azaz megszokást elősegítő folyamatot ír le: *„A naturalizáció nem veszi figyelembe a szegénység, az elnyomás és a konfliktus körülményeit, amelyek pedig felelősek azért, hogy a szárazság éhínséghez vezessen. Az éhínséget mint természeti csapást feltüntető riportok leegyszerűsítik a problémát és nem veszik figyelembe a növekvő számú olyan munkákat, amelyek az éhínséget több okra vezetik vissza”* (Sorenson [1991], 226. o.).

E befolyások mellett a beszámolók politikai fordításokat és kommunistaellenes retorikát is tartalmaztak – sok szöveg figyelmen kívül hagyta a korábbi, nem kommunista kegyetlenkedéseket. Sorenson leírt néhány, a hírközlési média által alkalmazott taktikát is, rámutatva a „beoltás” használatára, ahol a riportok először ugyan elismerték az éhínség mértékét, akár néhány külső ok meglétét, azonban utána az éhínséget a belső tényezőket (mint például az etiópiaiak saját cselekedeteit) tették felelőssé, és ekképp eltussolták a folyamatosan meglévő strukturális egyenlőtlenségeket. Ez jól illusztrálja, hogy miként lehet ellentétes beszámolókat kombinálni annak érdekében, hogy bizonyos retorikai célokat szolgáljanak azzal a hatással, hogy a felelősséget áthárítsák az afrikai kormányokra, míg a nyugati jövedőket kedvező színben tüntetik fel. Sorenson ezeket a szegénységről szóló diskurzusokat összekapcsolta az Afrikát érintő szélesebb körű témákkal, a rasszista és az afrikaiakat hibáztató diskurzusokkal. Az afrikaiakat a média „tudatlannak” és „primitívnek” láttatja. Az afrikaiak rasszista és kolonialista ábrázolásának – úgy mint alsóbbrendűek, „mások”, „primitívek”, „nemes vadak” és térítésre szorulóak – hosszú története van (Brookes [1995]; Mudimbe [1988]; Parker [1992b]).

Amellett, hogy az írott média szövegei hasznos alapanyagokat szolgáltatnak a kutatóknak, a média képhasználata szintén elemzésre érdemes. A Sorensonéhoz hasonló szövegértelmezéseket a médiában megjelenő ábrázolásoknál is minden valószínűség szerint jól lehetne használni. A brit tv dokumentumfilmje, a *Hard Times* (Nehéz idők – Channel 4 Television [1991]) azt vizsgálta, hogy miként ábrázolta a média a hazai szegénységet a

dokumentumfilmekben, a színművekben és a hírekben. Azt tapasztalták, hogy gyakorta nagyon szimpla képet mutattak a szegényekről, és a média gyakran mesterséges és sztereotíp szituációkat állított a kamerák elé annak érdekében, hogy a szegénység ábrázolása megfeleljen a közönség és a média elvárásainak és percepciójának: „...keresnek egy lehető legrószszabb példát valakiről, aki szegény, ahelyett hogy olyan eseteket keresnének, melyek az átlagos, a tipikus, a mindennapi szegénységet példáznák” (Beatrix Campbell, újságíró, Channel 4 Television [1991]).

A kutatások, amelyek azt vizsgálják, hogy mik a következményei és az okai bizonyos ábrázolások használatának, arra a következtetésre juthatnak, hogy az ábrázolások megválasztásában egyrészt hasonló befolyások működnek, mint bizonyos szegénységmagyarázati diskurzusok mozgósításánál, másrészt olyan, inkább kereskedelmi érdekek is érvényesülnek, mint például a megrázó szórakoztatás erejének megőrzése vagy a hirdetőkkel való kapcsolat szorosabbra fűzése.

A Sorensonéhoz hasonló kutatásokból kiderül, hogy a hagyományos attribúciós kutatás mennyire korlátozó hatású. A média szövegeinek elemzésével Sorenson bebizonyította, hogy a média maga is magyaráz. Az attribúciós kutatók csak az „egyéneket” vagy a „csoportokat” képesek vizsgálni, az intézményi vagy a társadalmi diskurzusokat nem. Sőt mi több, ez a fajta kutatás nem veszi figyelembe, hogy az egyén a társadalom része: egész nap ki van téve a hírközlő és a szórakoztató médiának, amely a kulturális információk gazdag forrását biztosítja a magyarázatokat kereső emberek számára. A diszkurzív kutatás rávilágít, hogy ezeknek a diskurzusoknak a használata sajátos következményekkel jár és bizonyos érdekeknek kedvez, ezzel szemben a magyarázati kutatás csak a statisztikai változók korrelációját próbálja kimutatni.

A szegénység magyarázata és az ellene való kampányolás: a pénzbevételt vagy a tudatosságot kell fokozni?

Az információforrás második legfontosabb területét a közvélemény számára a segélyszervezetek jelentik, amelyek valójában energiájuk nagy részét arra fordítják, hogy az „adatokat rendbe szedjék” azzal kapcsolatban, amit elfogult hírközlésnek tekintenek (Oxfam [1985]). De mi a helyzet a jótékonyági irodalommal? A közelmúlt kutatásai megkérdőjelezik értékmentességüket; úgy látszik, hogy egymással összefüggő érdekek (például a pénzszerzés és a tudatosság egyidejű fokozása, gyakran drámai módszerekkel) vagy éppen ezektől nagyon különbözőek (mint például a gazdasági *status quo* megkérdőjelezése) vezérlik őket. Néhány más diskurzus pedig (mint a jogi vagy a politikai) határt és korlátokat szab nekik. Hogyan kezelik ezeket az egymással versengő érdekeket a jótékonyági diskurzusban?

A Harper és társai (1990) által készített tanulmányban alkalmazott legtöbb, a harmadik világbeli szegénységgel kapcsolatos nem strukturális magyarázatot vitatják (Haru [1984]; Mehryar [1984]; Oxfam [1991b]; Twose [1984]). Ehelyett Oxfam (1991b) a következőképpen írja le a szegénység főbb okait: konfliktusok, az adósságválság, a tea és hasonló árucikkek árának csökkenése, nem megfelelő segítség, az erőforrások felélése az északi félteke által, környezeti károk és el nem számoltatható kormányzat. Egy naivan realista látásmódot választó attribúciós kutató megpróbálhatja összevetni az egyéni magyarázatokat a szegénység „valódi” okaival, és elgondolkodhat azon, mi az eltérések oka – a nevelés vagy a politika. Azonban egy ilyen kutatói pozíció azokat a fentebb említett lényegi megfontolásokat hagyja figyelmen kívül, amelyek szerint éppen az okokkal kapcsolatos nézetkülönbségek az igazán érdekesek. A diszkurzív kutatás ezekre a különbségekre és variációkra összpontosít, és a különféle diskurzusok következményeit keresi. A diskurzuselemző azonban nemcsak azt vizsgálja, amit mondanak, hanem azt is, amit nem, vagyis amit talán nem mondhatnak (Parker [1992a]). Mik korlátozzák a jótékonsági diskurzust?

Egy, az Oxfam* számára jelentkező kihívásokat elemző cikkében Brazier (1992) megállapította, hogy a jótékonság egy korántsem támogató politikai légkörben létezik. Egy nemrégiben történt esetet idéz, amelyben az Oxfam ellen panaszt tett egy konzervatív parlamenti képviselő az Egyesült Királyság jótékonsági biztosainál (United Kingdom Charity Commissioners), mert úgy érezte, hogy egy Oxfam által vezetett kampány a dél-afrikai szegénység ellen politikai elfogultságot mutatott. A kampány anyaga párhuzamot vont a régiót sújtó állandó szegénység és az 1994 előtti apartheid politika között. A jótékonsági biztosok által végzett vizsgálat hatására az Oxfamnak vissza kellett vonnia a kampány anyagát, és meg kellett ígérnie, hogy a jövőben nem tanúsít „politikai elfogultságot”. Ez az eset arra mutat rá, hogy nemcsak a szegénységmagyarázatok léteznek ideológiai és politikai kontextusban, hanem maguk az információk is, amelyekre a magyarázatok épülnek. Más szóval, a jótékonsági mozgalmak nem választhatnak „szabadon”, hogy melyik szegénység-magyarázatot használják fel; korlátozva vannak a jogi és a politikai diskurzusok által. Ahogy a braziliai érsek mondta: „*amikor ételt adok a szegényeknek szentnek tartanak. Amikor megkérdezem, hogy miért nincs a szegényeknek ennivalójuk, kommunistáknak neveznek*”.

A szegénységre magyarázatot kereső jótékonykodást politikai szándékokkal vádolják. A jótékonsági diskurzust tehát korlátozza az az igény,

* Az Oxford Committee for Famine Relief (az éhezés csökkentésének oxfordi bizottsága, röviden Oxfam) először 1942-ben ült össze, s mára a világ egyik legismertebb nem-kormányzati szervezetévé vált. (A szerk.)

hogy a magyarázatok politikailag semlegesnek látszódnak. Ennek az egyik hatása az, hogy ezek a magyarázatok nem jelentenek kihívást a kultúrában megtalálható szegénységmagyarázatok uralkodó diskurzusai számára. Annak a ténynek a figyelmen kívül hagyása tehát, hogy a szegénységmagyarázatok politikailag vitatottak, az attribúciós kutatót társadalmi vákuumban hagyja, amikor be kell számolnia az emberek által adott magyarázatokról, amelyeket a felmérési módszer korlátai eleve leegyszerűsítenek. Sőt mi több, az is kiderül, hogy egy bizonyos alkalommal egy bizonyos magyarázat kiválasztása nemcsak „egyéni”, amelyet annak az egyénnek a kora, a neme, a politikai preferenciája stb. befolyásol, hanem lényegét tekintve társadalmi, és egy olyan területen jön létre, ahol politikai és ideológiai érdekek vetélkednek egymással.

Egy másik szempont, ami a jótékonsági mozgalom által szolgáltatott szegénységmagyarázatokra befolyást gyakorol, azzal függ össze, hogy a pénzbevétel vagy a tudatosság fokozása-e a cél. Ez sok jótékonykodás közös dilemmája, és érdekes kutatási területnek is bizonyul (Eayrs–Ellis [1990]; Stockdale–Farr [1987]). A segélyszervezetek egyre inkább rádöbbennek, hogy az a kép, amellyel pénzt lehet gyűjteni, gyakran alulértékeli az ábrázolt embereket és nem érint lényeges kérdéseket (van de Gaag [1992]). Mindazonáltal egy jótékonsági munkában résztvevő hirdetési megbízott szerint *„ha a megbízásom az, hogy az emberek a zsebükbe nyúljanak és pénzt adjanak, nos, akkor nem baj, ha meglehetősen drámai eszközöket kell használnom, hogy ezt elérjem”* (Simon Sherwood a Lowe reklámcégtől /Howard Spink, Channel 4 Television [1991]). Feagin (1972) feltevése szerint van összefüggés az okozati szegénységmagyarázat és a szegénységet csillapító politika között. A bizonyítékot abban látta, hogy ha a válaszadók a szegénységet a szegények számlájára írták, akkor elleneztek a szociális juttatásokat. Tehát a szervezetek úgy érezhetik, hogy a pénz összegyűjtéséhez a szegényeket tehetetlennek és erőtlennek kell ábrázolniuk, annak ellenére, hogy, amint azt fent megjegyeztük, Billig és társai (1988) azt állítják, hogy ez az összefüggés nem feltétlenül konzisztens. Burman szerint a déli félteke gyermekeit célzó jótékonsági felhívások egy sor panel alkalmazására támaszkodnak: a gazdagok és a szegények közötti kapcsolatok korlátozott bemutatására (támogatás vagy szponzorálás formájában); a körülmények okaira, vagy az arra vonatkozó reflexió korlátozása, hogy pontosan határozták-e meg e körülményeket; és a gyerekfejlődés domináns modelljének a használatára. Az efféle diszkurzív stratégiák meghatározott hatásokkal járnak, és olyan sajátos érdekek megnyilvánulásának tekintendők, mint például a segélyszervezetek gyakorlatias megfontolásai (a pénzszerzés) vagy ideológiai érdekek (a gazdagok és a szegények közötti kapcsolatok ellenőrzése vagy hasonlók). Az attribúciós kutatás csak a segélyszervezetek reklámjait vagy az egyének szegénységről alkotott percepcióját képes vizsgálni, azt

nem, ahogy a szegénységről szóló információ terjed, vagy hogy milyen diszkurzív dinamizmus jellemzi a hirdetési kampányokat.

A dél-afrikai kampány esete is megmutatta, hogy az ilyen stratégiát használó segélyszervezetek politikai kritikát vontak magukra az alkalmazott ábrázolás miatt, valamint felszólították őket, hogy pozitívabb emberképet alakítsanak ki a harmadik világ lakosairól, és hogy a pénzszerzés helyett az oktatásra helyezték a hangsúlyt (Lyne [1990]). Erre a nyomásra az Oxfam azzal válaszolt, hogy megjelentetett egy elvi állásfoglalást a képek használatáról (Oxfam [1991a]) és egy képzési és oktatási csomagot az ábrázolások hatásairól (Oxfam [1992]). A tengerentúli segélyezéssel foglalkozó szervezetek esetében azonban az efféle változások a hirdetési politikában egyre nehezebb gazdasági körülmények között következnek be – a bevétel tekintetében az Oxfam az Egyesült Királyságban 1990-ben elmaradt a National Trust (amely földtulajdonnal is rendelkezik, és célja a régi épületek, valamint a táj megőrzése), valamint a Royal National Lifeboat Association mögött (Coles [1991]).

A politikai nyomás hatására az oktatási diskurzus egyre kiemelkedőbb szerephez jutott a segélyszervezetek irodalmában (Gill [1988]). De mik lehetnek a diskurzus változásának a következményei? Eayrs és Ellis (1990) bizonytalan a jótékonsági reklámok hatásait illetően. Bár a tanulmány a tanulási nehézségekkel küzdő emberek bemutatási módjaival foglalkozik, megállapításai nyomán más kirekesztett csoportokat megcélzó jótékonsági reklámokról is le lehet vonni következtetéseket. Érveik szerint a normalizáló megközelítés azt az érzést váltja ki az emberekből, hogy igazából nincsenek is leküzdendő problémák. Javaslaik szerint a szervezeteknek arra kellene biztatniuk az embereket, hogy az előítéletek megszüntetése érdekében létesítsenek közvetlen kapcsolatot a tanulási nehézségekkel küszködőkkel. Olyan pragmatikus stratégiával is előállnak, amelyik a pozitív ábrázolást fokozottan bevonná a kampányok anyagába, ugyanis egyes vizsgálatok szerint (Stockdale–Farr [1987]) ez még akkor is elősegíti az adományozást, ha ezt közvetlenül nem kérték.

Összefoglalásként: a diszkurzív megközelítés rávilágít számos olyan diszkurzusra, amelyek a kultúrában terjedő szegénységmagyarázatokat befolyásolják, és felfedik a szegénységről szóló beszámolók következményeit, valamint az általuk szolgált érdekeket. A diskurzuselemzés bizonyos fajtái leírhatják a különböző magyarázatok által kiszolgált ideológiai és szervezeti érdekeket és felvázolhatják a magyarázatok használatát specifikus kontextusokban. Ráadásul, a politikailag elkötelezett elemzők számára fontos, hogy munkájuk során figyelembe vegyék a társadalmi és a politikai természetű kritikát. A diskurzuselemzés relativizmusra való néminemű hajlama értelmezhető úgy, hogy ez korlátozza a megközelítés hatékonyságát olyan „valódi” témák kutatásakor, amilyen például a szegénység; de felfogható úgy is,

mint ami elvezet társadalmilag konstruált valóságunk, valamint azon módzatok kritikusabb szemléletéhez, amelyek révén ez a valóság egyszerre nyit teret és állít korlátokat az ellenállás számára.

További lehetőségek

A pszichológusokat számtalan esetben próbálták bevonni a déli félteke szegénységének problémáiba, illetve ezek enyhítésébe (Adler [1990]; Martin-Baró³ [1994]; Sloan [1990]). Azonban el kell gondolkodniuk azon, hogy reagálnak-e ezekre a kérésekre, tekintettel arra a számos neo-kolonialista feltételezésre, miszerint a „pszichológiát rákényszerítik” a harmadik világra (Moghaddam–Taylor [1986]). A szegénységgel kapcsolatos pszichológiai kutatások a közelmúltig a szegényekre vagy a társadalom szegénység-felfogására irányultak. Harper (1991) szerint azonban szükség van annak a rendszernek a vizsgálatára is, amelyik fenntartja a szegénységet. Ennek a kutatásnak fontos részét képeznék azok a társadalmi magyarázatok és ábrázolások, amelyeket azon főbb szervezetek és intézmények állítanak elő, melyekre inkább mint szegénységet létrehozó rendszerekre tekintenek (ilyenek például a nemzeti kormányok, a Nemzetközi Valuta Alap [IMF], a transznacionális vállalatok, a Világbank stb.). A politikai retorika és az aktuális gyakorlat közötti különbségek feltárása – amelyre az adósságválság ellen fellépő kampány már kísérletet tett – is fontos részét képeznék a kutatásnak.

A diszkurzív megközelítés használatával egyetemben szükség lenne további pszichológiai kutatásokra is, hogy szélesebb látókörrrel rendelkezhesünk a szegénységmagyarázatok terén. Ez lehetővé tenné a magyarázatok megfelelőbb megértését és a kutatás kiterjesztését; így nemcsak az egyéni beszámolókat, de mind az egyének mind a szervezetek és intézmények által létrehozott szövegeket és ábrázolásokat is vizsgálhatnánk, amelyekben maguk az egyének és a szervezetek is benne foglaltatnak. Reméljük, hogy a jövőben a szegénységmagyarázatokat demisztifikálni és az ideológiai és pszichológiai összefüggéseiket feltárni igyekvő kutatások hozzájárulnak a tudatosság fokozásához („*conscientización*”, Martin-Baró [1994]) és a déli félteke szegényeinek az intézményesült szegénység és a rasszizmus elleni harcához, amely az ötszáz éves kolonizáció eredménye (Parker [1992b]).

Kádár Krisztina fordítása

³ Ignacio Martin-Baró latin-amerikai szociálpszichológus és jezsuita pap volt. Az Egyesült Államok által kiképzett Atlacatl zászlóaljhoz tartozó salvadori kormánycsapatok gyilkolták meg 1989. november 16-án.

HIVATKOZÁSOK

- Adler, T. [1990]: *Aid agencies grappling with behavioral issues*; APA Monitor, 21(7) (július), 34–35. o.
- Billig, M. – Condor, S. – Edwards, D. – Gane, M. – Middleton, D. – Radley, A. R. [1988]: *Ideological Dilemmas*; Sage, London
- Brazier, C. [1992]: *Changing charity*; New Internationalist, február, 4–7. o.
- Brookes, H. J. [1995]: *'Suit, tie and a touch of juju' – the ideological construction of Africa: A critical discourse analysis of news on Africa in the British press*; Discourse and Society, 6(4), 461–494. o.
- Burman, E. [1991]: *What discourse is not*; Philosophical Psychology, 4, 325–342. o.
- Burman, E. [1994a]: *Poor children: charity appeals and ideologies of childhood*; Changes, 12, 29–36. o.
- Burman, E. [1994b]: *Development phallacies: psychology, gender and childhood*; Agenda: A Journal about Women and Gender, 22, 11–20. o.
- Burman, E. [1994c]: *Innocents abroad: Western fantasies of childhood and the iconography of emergencies*; Disasters: The Journal of Disaster Studies and Management, 18, 238–253. o.
- Burman, E. – Parker, I. [1993]: *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action*; Routledge, London
- Chambers, R. [1995]: *Poverty and livelihoods: whose reality counts*; Environment and Urbanization, 7, 173–204. o.
- Chanel 4 Television [1991]: *Hard times: how the media portrays poverty*; The Media Show, március 17.
- Christian Aid News [1995]: *Third world losing out on TV*; Christian Aid News, 87 (április–június), 2. o.
- Cohen, R. L. [1982]: *Perceiving justice: an attributional perspective*; in: R. L. Cohen – J. Greenberg (szerk.): *Equity and Justice in Social Behavior*; Academic Press, New York
- Cohen, R. L. – Greenberg, J. (szerk.) [1982]: *Equity and Justice in Social Behavior*; Academic Press, New York
- Commission of the European Communities [1977]: *The Perception of Poverty in Europe*; EEC, Brussels
- Coles, J. [1991]: *Trust tops Oxfam as favourite charity*; The Guardian, november 15.

- Curt, B. C. [1994]: *Textuality and Tectonics: Troubling Social and Psychological Science*; Open Universities Press, Buckingham
- Derrida, J. [1994]: *Spectres of Marx*; New Left Review, 205, 31–58. o.
- Eayrs, C. B. – Ellis, N. [1990]: *Charity advertising: for or against people with a mental handicap?*; British Journal of Social Psychology, 29, 349–360. o.
- Edelman, M. [1977]: *Political Language: Words that Succeed and Policies that Fail*; Academic Press, Florida
- Edwards, D. – Potter, J. [1992]: *Discursive Psychology*; Sage, London
- Feagin, J. R. [1972]: *Poverty: we still believe that God helps those who help themselves*; Psychology Today, november, 101–129. o.
- Feather, N. T. [1974]: *Explanations of poverty in Australian and American samples: the person, society, or fate?*; Australian Journal of Psychology, 26(3), 199–216. o.
- Furnham, A. [1982]: *Why are the poor always with us? Explanations for poverty in Britain*; British Journal of Social Psychology, 21, 311–322. o.
- Furnham, A. [1988]: *Lay Theories: Everyday Understanding of Problems in the Social Sciences*; Pergamon, Oxford
- Furnham, A. – Gunter, B. [1984]: *Just world beliefs and attitudes towards the poor*; British Journal of Social Psychology, 23, 265–269. o.
- Furnham, A. – Gunter, B. [1989]: *The Anatomy of Adolescence: Young People's Social Attitudes in Britain*; Routledge, London
- Furnham, A. – Lewis, A. [1986]: *The Economic Mind: the Social Psychology of Economic Behavior*; St Martins Press, New York
- Furnham, A. – Procter, E. [1989]: *Belief in a just world: review and critique of the individual difference literature*; British Journal of Social Psychology, 28, 365–384. o.
- Gallup/Social Surveys Ltd [1992]: *Social trends*; Gallup Political and Economic Index, Report 384, augusztus 30.
- Gallup/Social Surveys Ltd [1994]: *Social trends*; Gallup Political and Economic Index, Report 404, április 26.
- Gill, P. [1988]: *Conclusion: helping is not enough*; in: R. Poulton – M. Harris (szerk.): *Putting People First: Voluntary Organizations and Third World Organizations*; MacMillan Education, London

- Griffin, W. E. – Ohenebasakyi, Y. [1993]: *Sociodemographic and political correlates of University student causal attributions for poverty*; Psychological Reports, 73(3), 795–800. o.
- Harper, D. [1991]: *The role of psychology in the analysis of poverty: some suggestions*; Psychology and Developing Societies, 3(2), 193–201. o.
- Harper, D. J. – Manasse, P. R. [1992]: *The just world and the third world: British explanations for poverty abroad*; Journal of Social Psychology, 132(6), 783–785. o.
- Harper, D. J. – Wagstaff, G. F. – Newton, J. T. – Harrison, K. R. [1990]: *Lay causal perceptions of third world poverty and the just world theory*; Social Behavior and Personality, 18, 235–238. o.
- Haru, T. T. [1984]: *Moral obligation and conceptions of world hunger: on the need to justify correct action*; Journal of Applied Behavioral Science, 20(4), 363–382. o.
- Heaven, P. C. L. [1994]: *The perceived causal structure of poverty: a network analysis approach*; British Journal of Social Psychology, 33, 259–271. o.
- Lamarche, L. – Tougas, F. [1979]: *Perception des raisons de la pauvreté par des Montréalais canadiens-français*; Canadian Journal of Behavioural Science, 11(1), 72–78. o.
- Lerner, M. [1975]: *The justice motive in social behavior*; Journal of Social Issues, 31, 1–19. o.
- Lerner, M. [1980]: *The Belief in a Just World: a Fundamental Delusion*; Plenum Press, New York
- Lerner, M. – Lerner, S. C. [1981]: *The Justice Motive in Social Behavior: Adapting to Times of Scarcity and Change*; Plenum Press, New York
- Lync, D. [1990]: *Tapping into and turning on the public emotions*; The Guardian, december 12.
- Madill, A. – Doherty, K. [1994]: *'So you did what you wanted then': discourse analysis, personal agency, and psychotherapy*; Journal of Community and Applied Social Psychology, 4, 261–273. o.
- Marshall, H. – Raabe, B. [1993]: *Political discourse: talking about nationalization and privatization*; in: E. Burman – I. Parker (szerk.): *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action*; Routledge, London
- Martin-Baró, I. [1994]: *Writings for a Liberation Psychology*; Harvard University Press, London

- Mehryar, A. H. [1984]: *The role of psychology in national development: wishful thinking and reality*; International Journal of Psychology, 19, 159–167. o.
- Moghaddam, F. M. – Taylor, D. M. [1986]: *The state of psychology in the Third World: a response to Connolly*; Bulletin of the British Psychological Society, 39, 4–7. o.
- Mudimbe, V. Y. [1988]: *The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*; James Currey, London
- Muncer, S. – Gillen, K. [1995]: *The perceived causes of poverty: a question of politics*; paper presented at the Annual Conference of the British Psychological Society, University of Warwick, április 1–4.
- Oxfam [1985]: *The News Behind the News*; Oxfam, Oxford
- Oxfam [1991a]: *Oxfam and Images*; Oxfam, Oxford
- Oxfam [1991b]: *The Oxfam Report*; Oxfam, Oxford
- Oxfam [1992]: *How Does the World Look to You? An Activity Pack on the Use and Interpretation of Images*; Oxfam, Oxford
- Pandey, J. – Sinha, Y. – Prakash, A. – Tripathi, R. C. [1982]: *Right-left political ideologies and attribution of the causes of poverty*; European Journal of Social Psychology, 12, 327–331. o.
- Parker, I. [1989]: *The Crisis in Social Psychology – and How to End it*; Routledge, London
- Parker, I. [1992a]: *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*; Routledge, London
- Parker, I. [1992b]: *Psychology, racism and the third world: 500 years of resistance*; Changes, 10(4), 323–326. o.
- Payne, M. – Furnham, A. [1985]: *Explaining the causes of poverty in the West Indies: a cross-cultural comparison*; Journal of Economic Psychology, 6, 215–229. o.
- Potter, J. – Edwards, D. – Wetherell, M. [1993]: *A model of discourse in action*; American Behavioral Scientist, 36, 383–401. o.
- Potter, J. – Wetherell, M. [1987]: *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*; Sage, London
- Potter, J. – Wetherell, M. – Gill, R. – Edwards, D. [1990]: *Discourse: noun, verb or social practice?*; Philosophical Psychology, 3, 205–217. o.
- Radley, A. – Kennedy, M. [1992]: *Reflections upon charitable giving: a comparison of individuals from business, 'manual' and professional back-*

- grounds; *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 2, 113–129. o.
- Rubin, Z. – Peplau, A. [1975]: *Who believes in a just world?*; *Journal of Social Issues*, 31(3), 65–89. o.
- Schuman, H. – Presser, S. [1981]: *Questions and Answers in Attitude Surveys: Experiments on Question Form, Wording and Context*; Academic Press, New York
- Sinha, Y. – Jain, U. G. – Pandey, J. [1980]: *Attribution of causality to poverty*; *Journal of Social and Economic Studies*, 8(2), 349–359. o.
- Singh, S. – Vasudeva, P. N. [1977]: *A factorial study of the perceived reasons for poverty*; *Asian Journal of Psychology and Education*, 2(3), 51–56. o.
- Sloan, T. S. [1990]: *Psychology for the Third World?*; *Journal of Social Issues*, 46(3), 1–20. o.
- Sorenson, J. [1991]: *Mass media and discourse on famine in the Horn of Africa*; *Discourse and Society*, 2(2), 223–242. o.
- Stenner, P. – Eccleston, C. [1994]: *On the textuality of being: towards an invigorated social constructionism*; *Theory and Psychology*, 4, 85–103. o.
- Stockdale, J. E. – Farr, R. M. [1987]: *Social representation of handicap in poster campaigns*; paper presented at British Psychological Society London Conference, december
- Taylor, S. E. [1991]: *Positive Illusions: Creative Self deception and the Healthy Mind*; Basic Books, New York
- Twose, N. [1984]: *Cultivating Hunger: an Oxfam Study of Food, Power and Poverty*; Oxfam, Oxford
- van der Gaag [1992]: *Every picture sells a story*; *Oxfam News*, Autumn (ösz), 7. o.
- Wetherell, M. – Potter, J. [1992]: *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*; Harvester Wheatsheaf, London
- White, P. A. [1992]: *The anthropomorphic machine: causal order in nature and the world view of common sense*; *British Journal of Psychology*, 83, 61–96. o.
- Zucker, G. S. – Weiner, B. [1993]: *Conservatism and perceptions of poverty: an attributional analysis*; *Journal of Applied Social Psychology*, 23(12), 925–943. o.

